

KAZAK TÜRKÇESİNDEKİ ARAPÇA-FARŞA-MOĞOLCA ALINTI KELİMELEİ

(SES DEĐİŐMELEİ VE KARŞILAŞTIRMALI SÖZLÜK)

Dr. Muhammed Ali İsmail FAKİRULLAHOĞLU

RumeliYA
Yayınclık ψ Publishing

Editör / Editor
Prof. Dr. Yakup YILMAZ

Yazar / Author
Dr. Muhammed Ali İsmail FAKİRULLAHOĞLU

Kitap adı / Book title
Kazak Türkçesindeki Arapça-Farsça-Moğolca Alıntı Kelimeler
(Ses Değişmeleri ve Karşılaştırmalı Sözlük)

APA
Fakirullahoğlu, M. A. İ. (2025). *Kazak Türkçesindeki Arapça-Farsça-Moğolca Alıntı Kelimeler (Ses Değişmeleri ve Karşılaştırmalı Sözlük)*. Kırklareli: RumeliYA Yayıncılık & Publishing

Grafiker / Graphic designer: Selen Gül ŞENTÜRK
Kapak tasarımcı / Cover designer: Selen Gül ŞENTÜRK
Redaksiyon / Redaction: RumeliYA

Yayın dili / Publication language: Türkçe / Turkish
Yayın no / Publication number: 56

ISBN
RumeliYA: 978-625-98097-5-5
Yayın tarihi / Date published: 2025

Baskı yeri / Printing house
Girişim Ajans Ofset
Sertifika No:47852

Adres / Address
RumeliYA Yayıncılık ψ Publishing
Karacaibrahim Mh. Nüzhet Somay Cd., No. 49 B Merkez, Kırklareli, Türkiye
Sertifika / Certificate No 48218
web: www.rumeliya.com
e-mail: editor@rumeliya.com
Tel: +90 505 795 81 24

© Bu kitabın 1. baskısı için yayın hakkı **RumeliYA Yayıncılık ψ Publishing**'e aittir
© The copyright for the 1st edition of this book belongs to **RumeliYA Yayıncılık ψ Publishing**.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	XI
KISALTMALAR VE SİMGELER.....	XIII
Eser kısaltmaları	XIII
Diğer kısaltmalar.....	XIII
Simgeler	XV
Transkripsiyon Sistemi.....	XVI
Kazak Türkçesinin Transkripsiyon Alfabetesi.....	XVIII
I. GİRİŞ.....	1
1. Çalışmanın Konusu ve Amacı	4
2. Çalışmanın Yöntemi ve Kapsamı.....	4
3. Çalışmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları	8
4. Kazak Türkçesindeki Arapça, Farsça ve Moğolca Alıntılar Üzerine Yapılan Çalışmalar	9
5. Kazak Türkçesinin Arapça ve Farsçayla Dil İlişkisi.....	11
6. Kazak Türkçesinin Moğolcayla Dil İlişkisi	13
II. ARAPÇA-FARSÇA-MOĞOLCA ALINTI KELİMELEERDE SES DEĞİŞMELERİ	17
1. Ünlü Değişimleri	17
1.1. Uzun ünlülerin kısalması	17
1.1.1. /ā/ > /a/ değişmesi	17
1.1.2. /ā/ > /ä/ değişmesi	26
1.1.3. /ā/ > /e/ değişmesi	27
1.1.4. /ā/ > /i/ değişmesi.....	28
1.1.5. /ā/ > /ı/ değişmesi.....	29
1.1.6. /ā/ > /o/ değişmesi	29
1.1.7. /ā/ > /u/ değişmesi	29

1.1.8. /ā/ > /ü/ değişmesi	29
1.1.9. /ī/ > /a/ değişmesi	29
1.1.10. /ī/ > /ä/ değişmesi	30
1.1.11. /ī/ > /e/ değişmesi	30
1.1.12. /ī/ > /i/ değişmesi	31
1.1.13. /ī/ > /ı/ değişmesi	32
1.1.14. /ī/ > /u/ değişmesi	32
1.1.15. /ō/ > /a/ değişmesi	33
1.1.16. /ō/ > /o/ değişmesi	33
1.1.17. /ū/ > /a/ değişmesi	33
1.1.18. /ū/ > /e/ değişmesi	33
1.2.19. /ū/ > /ı/ değişmesi	34
1.2.20. /ū/ > /i/ değişmesi	34
1.1.21. /ū/ > /o/ değişmesi	35
1.1.22. /ū/ > /ö/ değişmesi	35
1.1.23. /ū/ > /u/ değişmesi	35
1.1.24. /ū/ > /ü/ değişmesi	36
1.2. Telafî türemesi	36
1.2.1. Ar. /ā-/ > Kzk. /äw-/	37
1.2.2. Ar. /-ā-/ > Kzk. /-aw-/	37
1.2.3. Far. /-ā/; Far. /-ā/ > Kzk. /-ay/	37
1.2.4. Far. /-ā/ > Kzk. /-ey/	37
1.2.5. Ar. /ā/ > Kzk. /iy/	37
1.2.6. Ar. /ī/ > Kzk. /ay/	37
1.2.7. Ar. /-ī-/; Far. /-ī-/; Far.+Ar. /-ī-/ > Kzk. /-ey-/	38
1.2.8. Ar. /ī/; Far. /ī/; Ar.+Far. /ī/; Far.+Ar. /ī/ > Kzk. /iy/	38
1.2.8.1. Ar. /ī-/; Far. /ī-/ > Kzk. /iy-/	38
1.2.9. Far. /ī-/ > Kzk. /oy-/	40
1.2.10. Far. /-ū-/ > Kzk. /-aw-/	40
1.2.11. Ar. /-ū-/ > Kzk. /-äw-/	40
1.2.12. Ar. /ū/; Far. /ū/; Far.+Ar. /ū/ > Kzk. /uw/	41
1.2.13. Ar. /ū/; Far. /ū/; Ar.+Far. /ū/ > Kzk. /üw/	41
1.3. Art damaksıllaşma (Ünlü kalınlaşması)	41
1.3.1. /e/ > /a/ değişmesi	42
1.3.2. /i/ > /ı/ değişmesi	48
1.4. Ön damaksıllaşma (Ünlü incelmesi)	49
1.4.1. /a/ > /ä/ değişmesi	49
1.4.2. /a/ > /e/ değişmesi	50
1.4.3. /ı/ > /i/ değişmesi	51
1.4.4. /o/ > /ö/ değişmesi	51
1.4.5. /u/ > /ü/ değişmesi	51

1.5. Ünlü yuvarlaklaşması.....	52
1.5.1. /a/ > /o/ değişmesi.....	52
1.5.2. /a/ > /ö/ değişmesi.....	53
1.5.3. /a/ > /u/ değişmesi.....	53
1.5.4. /e/ > /o/ değişmesi.....	53
1.5.5. /e/ > /ö/ değişmesi.....	53
1.5.6. /e/ > /u/ değişmesi.....	54
1.5.7. /e/ > /ü/ değişmesi.....	54
1.5.8. /i/ > /u/ değişmesi.....	54
1.5.9. /i/ > /ü/ değişmesi.....	55
1.6. Ünlü düzleşmesi.....	55
1.6.1. /o/ > /a/ değişmesi.....	55
1.6.2. /o/ > /e/ değişmesi.....	55
1.6.3. /o/ > /ı/ değişmesi.....	55
1.6.4. /u/ > /a/ değişmesi.....	56
1.6.5. /u/ > /ä/ değişmesi.....	56
1.6.6. /u/ > /e/ değişmesi.....	56
1.6.7. /u/ > /ı/ değişmesi.....	57
1.6.8. /u/ > /i/ değişmesi.....	57
1.6.9. /ü/ > /i/ değişmesi.....	57
1.7. Ünlü daralması.....	57
1.7.1. /a/ > /ı/ değişmesi.....	58
1.7.2. /a/ > /i/ değişmesi.....	58
1.7.3. /e/ > /i/ değişmesi.....	58
1.7.4. /e/ > /ı/ değişmesi.....	59
1.7.5. /o/ > /u/ değişmesi.....	59
1.7.6. /o/ > /ü/ değişmesi.....	59
1.7.7. /ö/ > /ü/ değişmesi.....	60
1.8. Ünlü genişlemesi.....	60
1.8.1. /i/ > /a/ değişmesi.....	60
1.8.2. /i/ > /ä/ değişmesi.....	61
1.8.3. /i/ > /e/ değişmesi.....	61
1.8.4. /u/ > /ö/ değişmesi.....	62
1.8.5. /u/ > /o/ değişmesi.....	62
1.8.6. /ü/ > /e/ değişmesi.....	62
1.8.7. /ü/ > /ö/ değişmesi.....	62
1.9. Ünlü türemesi.....	63
1.9.1. ø > /a/.....	63
1.9.2. ø > /ä/.....	63
1.9.3. ø > /e/.....	64

1.9.4. ø > /i/.....	64
1.9.5. ø > /ɪ/.....	66
1.9.6. ø > /o/.....	67
1.9.7. ø > /u/.....	67
1.9.8. ø > /ü/.....	68
1.10. Ünlü düşmesi	68
1.10.1. /ā/ > ø	68
1.10.2. /a/ > ø	69
1.10.3. /e/ > ø	69
1.10.4. /ī/ > ø.....	70
1.10.5. /i/ > ø.....	70
1.10.6. /ɪ/ > ø.....	70
1.10.7. /ū/ > ø.....	71
1.10.8. /u/ > ø.....	71
1.10.9. /ü/ > ø.....	71
2. Ünsüz Değişmeleri.....	71
2.1. Tonlulaşma (Ötümlüleşme).....	71
2.1.1. /f/ > /b/ değişmesi	72
2.1.2. /k/ > /g/ değişmesi.....	72
2.1.3. /k/ > /ğ/ değişmesi.....	72
2.1.4. /k/ > /ğ/ değişmesi.....	72
2.1.5. /p/ > /b/ değişmesi.....	73
2.1.6. /s/ > /z/ değişmesi	73
2.1.7. /t/ > /d/ değişmesi.....	73
2.2. Tonsuzlaşma (Ötümsüzleşme)	74
2.2.1 /b/ > /p/ değişmesi.....	74
2.2.2. /c/ > /ç/ değişmesi	76
2.2.3. /c/ > /ş/ değişmesi	76
2.2.4. /d/ > /q/ değişmesi.....	76
2.2.5. /d/ > /p/ değişmesi.....	76
2.2.6. /d/ > /t/ değişmesi.....	76
2.2.8. /g/ > /q/ değişmesi.....	78
2.2.9. /ğ/ > /k/ değişmesi.....	79
2.2.10. /ğ/ > /q/ değişmesi.....	79
2.2.11. /g/ > /p/ değişmesi.....	79
2.2.12. /z/ > /s/ değişmesi	80
2.2.13. /z/ > /ş/ değişmesi	80
2.3. Süreklileşme.....	80
2.3.1 Sızıcılaşma.....	80
2.3.3. Sürekli ünsüzler arasındaki değişmeler.....	88

2.4. Süreksizleşme	92
2.4.1. /f/ > /k/ değişmesi	92
2.4.2. /f/ > /p/ değişmesi	92
2.4.3. /h/ > /g/ değişmesi	94
2.4.4. /h/ > /k/ değişmesi	94
2.4.5. /h/ > /q/ değişmesi	94
2.4.6. /h/ > /g/ değişmesi	95
2.4.7. /h/ > /k/ değişmesi	95
2.4.8. /h/ > /q/ değişmesi	95
2.4.9. /h/ > /q/ değişmesi	96
2.4.10. /l/ > /d/ değişmesi	97
2.4.11. /m/ > /b/ değişmesi	98
2.4.12. /m/ > /p/ değişmesi	98
2.4.13. /v/ > /b/ değişmesi	98
2.4.14. /v/ > /p/ değişmesi	98
2.4.15. /z/ > /d/ değişmesi	99
2.5. Süreksiz ünsüzler arasındaki değişmeler	99
2.5.1. /c/ > /g/ değişmesi	99
2.5.2. /t/ > /p/ değişmesi	99
2.6. Genizsilleşme	99
2.6.1. /b/ > /m/ değişmesi	100
2.6.2. /f/ > /m/ değişmesi	100
2.6.3. /l/ > /n/ değişmesi	100
2.6.4. /ng/ > /ŋ/ değişmesi	100
2.7. Dudaksıllaşma	101
2.7.1. /n/ > /m/ değişmesi	101
2.8. Damaksıllaşma	101
2.8.1. /n/ > /ŋ/ değişmesi	101
2.9. Gırtlak ünsüzlerindeki değişmeler	102
2.9.1. Gırtlak ünsüzünün arka damak ünsüzüne dönüşmesi	102
2.9.2. Gırtlak ünsüzünün dudak ünsüzüne dönmesi	104
2.9.3. Gırtlak ünsüzünün akıcı ünsüze dönmesi	105
2.9.4. Gırtlak ünsüzünün diş ünsüzüne dönmesi	106
2.10. Aykırılışma (Benzeşmezlik)	106
2.10.1. Ar. /-ll-/; Far. /-ll-/; Ar.+Far. /-ll-/ > Kzk. /-ld-/	106
2.10.2. Ar. /-ll-/ > Kzk. /-nd-/	106
2.10.3. Ar. /-mm-/ > Kzk. /-mb-/	106
2.10.4. Ar. /-nn-/ Ar.+Far. /-nn-/ > Kzk. /-nd-/	106

2.10. Ar. /-nn-/ > Kzk. /-yn-/.....	107
2.11. Ünsüz ikizleşmesi	107
2.11.1. Ar. /-d-/; Far. /-d-/ > Kzk. /-dd-/	107
2.11.2. Ar. /-l-/ > Kzk. /-ll-/	107
2.11.3. Ar. /-s-/ > Kzk. /-ss-/	107
2.12. Ünsüz tekleşmesi	107
2.12.1. Ar. /-bb-/ > Kzk. /-b-/.....	107
2.12.2. Ar. /-bb-/ >> Kzk. /-v-/	107
2.12.3. Ar. /-cc-/; Ar.+Far. /-cc/ >> Kzk. /-j-/.....	108
2.12.4. Ar. /-cc/ >> Kzk. /-j/	108
2.12.5. Ar. /-dd-/ > Kzk. /-d-/.....	108
2.12.6. Far.+Ar. /-dd/ > Kzk. /-d/.....	108
2.12.7. Ar. /-dd-/ >> Kzk. /-t-/	108
2.12.8. Ar. /-dd/ >> Kzk. /-t/	108
2.12.9. Ar. /-ff-/ >> Kzk. /-p-/.....	108
2.12.10. Ar. /-ff/ >> Kzk. /-p/	108
2.12.11. Ar. /-ħħ-/ > Kzk. /-h-/.....	108
2.12.12. Ar. /-kk-/ > Kzk. /-k-/.....	108
2.12.13. Ar. /-kk/ > Kzk. /-k/	109
2.12.14. Ar. /-kk-/ >> Kzk. /-ğ-/	109
2.12.15. Ar. /-kk-/ >> Kzk. /-q-/	109
2.12.16. Ar. /-kk-/ >> Kzk. /-q/	109
2.12.17. Ar. /-ll-/ > Kzk. /-l-/	109
2.12.18. Ar. /-ll/ > Kzk. /-l/.....	109
2.12.19. Ar. /-mm-/; Ar.+Far. /-mm-/ > Kzk. /-m-/	109
2.12.20. Ar. /-mm/; Far.+Ar. /-mm/ > Kzk. /-m/	109
2.12.21. Ar. /-nn-/ > Kzk. /-n-/.....	109
2.12.22. Ar. /-nn/ > Kzk. /-n/	109
2.12.23. Ar. /-rr-/; Far. /-rr-/; Ar.+Far. /-rr-/ > Kzk. /-r-/	110
2.12.24. Ar. /-rr/ > Kzk. /-r/	110
2.12.25. Ar. /-ss-/ > Kzk. /-s-/	110
2.12.26. Ar. /-şş-/; Ar.+Far. /-şş-/ > Kzk. /-s-/	110
2.12.27. Ar. /-şş/ > Kzk. /-s/.....	110
2.12.28. Ar. /-tt-/ > Kzk. /-t-/	110
2.12.29. Ar. /-tt/ > Kzk. /-t/.....	110
2.12.30. Ar. /-vv-/ >> Kzk. /-b-/	110
2.12.31. Ar. /-vv-/; Far.+Ar. /-vv-/ >> Kzk. /-w-/	110
2.12.32. Ar. /-yy-/ > Kzk. /-y-/.....	111
2.12.33. Ar. /-zz-/ > Kzk. /-z-/	111
2.12.34. Ar. /-zz/ > Kzk. /-z/	111
2.13. Göçüşme (Metatez).....	111
2.13.1. Ünsüzler arasında göçüşme.....	111

2.13.2. Ünlüler arasında göçüşme.....	112
2.13.3. Ünlüyle ünsüz arasında göçüşme.....	113
2.14. Ünsüz türemesi.....	113
2.14.1. $\emptyset > /b/$	113
2.14.2. $\emptyset > /d/$	114
2.14.3. $\emptyset > /g/$	114
2.14.4. $\emptyset > /ğ/$	114
2.14.5. $\emptyset > /h/$	114
2.14.6. $\emptyset > /j/$	114
2.14.7. $\emptyset > /k/$	114
2.14.8. $\emptyset > /q/$	115
2.14.9. $\emptyset > /l/$	115
2.14.10. $\emptyset > /m/$	115
2.14.11. $\emptyset > /n/$	115
2.14.12. $\emptyset > /ŋ/$	115
2.14.13. $\emptyset > /r/$	116
2.14.14. $\emptyset > /t/$	116
2.14.15. $\emptyset > /w/$	116
2.14.16. $\emptyset > /y/$	116
2.15. Ünsüz düşmesi.....	118
2.15.1. Gırtlak ünsüzlerinin düşmesi.....	118
2.15.2. Dudak ünsüzlerinin düşmesi.....	122
2.15.3. Diş ünsüzlerinin düşmesi.....	123
2.15.4. Damak ünsüzlerinin düşmesi.....	124
2.15.5. Diş-damak ünsüzlerinin düşmesi.....	126
2.16. Hece düşmesi (Haplology).....	126
2.16.1. Far. /-bū-/ > Kzk. /-ø-/.....	126
2.16.2. Ar. /-ev-/ > Kzk. /-ø-/.....	127
2.16.3. Far.+Ar. /-in-/ > Kzk. /-ø-/.....	127
2.16.4. Moğ. /-ga-/ > Kzk. /-ø-/.....	127
2.16.5. Moğ. /-ge/ > Kzk. /-ø-/.....	127
2.16.6. Moğ. /-gu-/ > Kzk. /-ø-/.....	127
2.16.7. Ar. /-hā-/; Far. /-hā-/; Ar.+Far. /-hā-/ > Kzk. /-ø-/.....	127
2.16.8. Far. /-he-/ > Kzk. /-ø-/.....	127
2.16.9. Ar. /-he-/ > Kzk. /-ø-/.....	127
2.16.10. Ar. /-ih-/ > Kzk. /-ø-/.....	127
2.16.11. Ar. /-iyy-/ > Kzk. /-ø-/.....	127
2.16.12. Ar. /-li-/ > Kzk. /-ø-/.....	127
2.16.13. Ar. /-mum/ > Kzk. /-ø-/.....	128
2.16.14. Ar. /-se/ > Kzk. /-ø-/.....	128
2.16.15. Ar. /-ūm/ > Kzk. /-ø-/.....	128

III. KARŞILAŞTIRMALI SÖZLÜK	129
IV. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	515
KAYNAKLAR	521

ÖN SÖZ

Kazaklar, Kıpçak koluna mensup kadim bir Türk boyu olarak, tarih boyunca Orta Asya'nın geniş bozkırlarında köklü bir şekilde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu tarihî süreçte Kazaklar hem komşu halklarla hem de uzak medeniyetlerle kültürel, ekonomik, siyasi ve dinî alanlarda çeşitli etkileşimlerde bulunmuştur. Bu etkileşimler sonucunda Kuzey-Batı (Kıpçak) Türk lehçelerinden Kazak Türkçesine birçok yabancı kökenli kelime girmiştir. Genel çerçevede, İslamiyet'in kabulüyle birlikte Arapça, Türk dünyasında önemli bir yere sahip olmuş, özellikle dinî terimler başta olmak üzere farklı alanlarda kullanılan pek çok Arapça kökenli kelime Kazak Türkçesine girmiştir. Diğer taraftan İran halkı, coğrafi yakınlıklarının etkisiyle Türklerle yüzyıllar boyunca kültürel, ticari ve siyasi ilişkiler kurmuşlardır. Bu bağlamda, Kazak Türkçesi, Özbek Türkleri ve Taciklerin kanalıyla Farsça kökenli pek çok kelimeyi de bünyesine katmıştır. Bu dilsel etkileşimler sadece Arapça ve Farsça ile sınırlı kalmamıştır. Nitekim, tarihî süreçte Türklerin ve Moğollarla yüzyıllar boyunca yakın coğrafyalarda yaşamlarını sürdürdükleri görülmektedir. Cengiz Han yönetimindeki Moğolların yayılımının ve dilsel temaslarının neticesinde Moğolcadan birçok kelime Kazak Türkçesiyle birlikte diğer Türk lehçelerine girmiştir. Kazak Türkçesinin fonetik yapısına uyum sağlayarak önemli değişiklikler geçiren bu alıntılar, çağdaş Kazak Türkçesinin hem yazı dilinde hem de konuşma dilinde söz varlığının önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

Bu eserde, Kazak Türkçesindeki Arapça, Farsça ve Moğolca kökenli kelimeler ele alınmıştır. Çalışma, Kazak Türkçesinin en kapsamlı sözlüğü olan *Qazaq Ądebiy Tiliniñ Sözdigi* başta olmak üzere *Qazaq Tiliniñ Kirme Sözder Sözdigi* adlı sözlüğünden tespit edilen alıntı kelimelerde meydana gelen ses değişimlerini incelemek ve kelimeleri karşılaştırmalı bir sözlük hâlinde sunmak amacıyla hazırlanmıştır.

Bu çalışma, “Giriş”, “Arapça-Farsça-Moğolca Alıntı Kelimelerde Ses Değişimleri”, “Karşılaştırmalı Sözlük” ve “Sonuç ve Değerlendirme” olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın “Giriş” bölümünde konuyla ilgili temel kavramlar ve terminoloji kısaca açıklanmıştır. “Giriş” bölümünün alt başlıklarında ise çalışmanın konusu, amacı, yöntemi, kapsamı ve konu ile ilgili yapılmış çalışmalar ile Kazak Türkçesinin kaynak dillerle olan dil ilişkileri verilmiştir. “Arapça-Farsça-Moğolca Alıntı Kelimelerde Ses Değişimleri” adlı bölümde çalışmada ele alınan alıntı kelimelerin ses değişimleri detaylı olarak incelenmiştir. Eldeki veriler ışığında ilgili kaynak dillerden alınan kelimelerin ses değişimlerinin incelenmesiyle bu kelimelerin Kazak Türkçesine nasıl uyarlandığı ve hangi fonetik kurallara göre değiştiği üzerinde durulmuştur. Çalışmanın en kapsamlı bölümü olan “Karşılaştırmalı Sözlük” bölümünde, madde başı yapılan kelimelerin Kazak Türkçesi ile kaynak dildeki biçim ve anlamları karşılaştırmalı olarak sözlük hâlinde

sunulmuştur. “Sonuç ve Değerlendirme” başlıklı son bölümde çalışma kapsamında elde edilen çıkarım ve tespitlerin genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Bu çalışmanın kitap hâline gelmesinde değerli katkılarını esirgemeyen, kıymetli görüşleriyle bu çalışmaya büyük destek veren Sayın Prof. Dr. Yakup YILMAZ’a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışmanın her aşamasında desteğini hissettiğim, varlığıyla bana güç veren değerli babam Misbahülmünir FAKİRULLAHOĞLU’na ve sevgili aileme minnettarlığımı sunarım. Son olarak hayatımın her anında bana destek olan, sabır ve hoşgörüsünü hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli hayat arkadaşım, eşim Ayşenur’a; uzun soluklu bu çalışma boyunca birlikte geçirebileceğimiz zamanlardan feragat ettiğim sevgili kızım ve oğluma, bu zamanı telafi edeceğime dair söz vererek sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Çıttı bolsın!

Dr. Muhammed Ali İsmail FAKİRULLAHOĞLU